

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΘΑΝΑΣΗΣ
Θ. ΝΙΑΡΧΟΣ

Μπορεί ακούγοντάς το όσο ζούσε, ή ως προοπτική, αφού θα είχε πεθάνει, ένα αφιέρωμα δηλαδή στον ίδιο και στο έργο του, να σκόωνε σχεδόν με αδιαφορία τους ώρους του, ή και να το απέτρεπε σε όποιον είχε συμβεί να του το προτείνει. Δεν θα έπαυε όμως να τον συγκαλεί η ιδέα, ακόμη και αν θα απουσίαζε ο ίδιος, να συνέρχονταν, κυρίως φίλοι του, για να θυμηθούν περισσότερο τον ίδιο παρά τα γραπτά του, όπως είναι βέβαιο πως δεν θα είχε βοηθήσει στο παραμικρό, σε περίπτωση που ζούσε, στη συγκρότηση αυτού του αφιερώματος. Το πολύ πολύ να συνιστούσε σε όποιον θα είχε τη σχετική πρωτοβουλία, ποια θα μπορούσε να είναι ορισμένα ονόματα στα οποία θα απευθυνόταν χωρίς ωστόσο ο ίδιος να κάνει την ελάχιστη νύξη όσο φίλοι του και αν ήταν τα ονόματα αυτά. Τελικά ήταν ένα τόσο αφιλόδοξο άτομο ο Μένης Κουμανταρέας; Όπως λέμε για έναν άνθρωπο ότι «είναι πέραν του καλού και του κακού», το ίδιο και ο Κουμανταρέας ήταν πέραν της φιλοδοξίας, ή της ελλειψής της, και αν υπήρχε μια συνθήκη που μέσα της αναγνωρίζονταν απολύτως ήταν αυτή της συγγραφής, χωρίς ωστόσο να επιτρέπει σε οποιονδήποτε να αντιληφθεί πόσο εμμονικός ή και παθιασμένος ήταν σε σχέση με τη συνθήκη αυτή. Εδειχνε στους άλλους πάντα σαν να επρόκειτο για μια υπόθεση που την ολοκλήρωνε σχεδόν με μια δημοσιοεπαγγελματική νοοτροπία και επομένως το άκρον άωτον της αξιοπρέπειας δεν μπορούσε να είναι παρά η χειραγώγηση του πάθους στα όρια μιας καθωσπρέπει καθημερινής έκφρασης ώστε ακόμα και η προκλητική διαχειρισή του να μην μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεμπτή. Όσο μεγάλες ή αβυσσαλέες και αν συνειδητοποιούσε τις διαφορές του με τους άλλους, εξίσου μεγάλη παρέμενε η ανάγκη του για μια συμπεριφορά σύμφωνη με τη συμπεριφορά ανθρώπων που θα την ονόμαζε κανείς ως αψεγάδιαστη, με την πιο συμβατικά μάλιστα έννοια του όρου. Όπως ακριβώς ο Γιάννης Τσαρούχης που, έχοντας περάσει μια ολόκληρη μέρα μπροστά σε ένα τελάρο, το ίδιο ακριβώς και ο Κουμανταρέας έπετα από ατέλειωτες ώρες που παρέμενε σκυμμένος πάνω στη γραφομηχανή του, σου έδινε την εντύπωση πως ό,τι είχε προηγηθεί δεν ήταν παρά μια συνομιλία με ένα οικείο του πρόσωπο, ή ένα μακρύ τηλεφώνημα με τον εκδότη του, έναν άγνωστο σε όλους τους άλλους φίλο του, ή έναν συνάδελφό του. Ακόμη και στις πιο ουσιαστικές του επαφές, νύξεις μόνο γίνονταν – αν γίνονταν και αυτές – για τις δυσκολίες ενώ έγραφε μια νουβέλα ή ένα πολυσέλιδο μυθιστόρημα. Αν υπήρχε μια εξήγηση γι' αυτή τη συμπεριφορά, δεν είναι άλλη παρά η βαθιά συνείδηση και η πίκρα πως η καθημερινότητα παραμένει τόσο προσγειωμένη και αμελικτή ώστε ακόμη και έναν φύσει επαναστατημένο άνθρωπο μπορεί να τον μεταβάλλει συχνά σε έναν απεχθή μικροαστό.

ΜΕΝΗΣ ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ 10 χρόνια μετά

ΟΙ ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΩΜΕΝΙΔΗΣ, ΣΩΤΗΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΑΝΝΑ ΠΑΤΑΚΗ, ΧΛΟΗ ΚΟΛΥΡΗ, ΛΥΔΙΑ ΚΟΝΙΟΡΔΟΥ ΘΥΜΟΥΝΤΑΙ ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΟΥ ΔΟΛΟΦΟΝΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ 5 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2014, ΕΝΩ Ο ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΙ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΩΜΕΝΙΔΗΣ

συγγραφέας

Ο θησαυρός του χρόνου

Τον Οκτώβριο του 2014, δυο μήνες μόλις προτού φύγει από τη ζωή, κυκλοφόρησε το τελευταίο βιβλίο του Μένη Κουμανταρέα. «Ο Θησαυρός του Χρόνου». Πρόκειται για ένα διαμάντι της πεζογραφίας μας, στο οποίο δεν δόθηκε τότε η αρμόζουσα σημασία. Θεεσπειδής το ύψος, ζωής και γραφής, του Κουμανταρέα διόλου δεν ταίριαζε στην Ελλάδα της κρίσης, των μνημονίων και της «αγανάκτησης». Θεεσπειδής ο αποτροπιασμός θανάτος του σκίασε προσωρινά το έργο που μας άφησε. Στοικηματίζω πάντως ότι οι αστυνομικοί του Τμήματος Ανθρωποκτονιών θα μελέτησαν ενδελεχώς τις σελίδες του για να εξιχνιάσουν τη δολοφονία του.

Όταν άρχισε να γράφει ο Κουμανταρέας τον «Θησαυρό του Χρόνου» κόντευε τα ογδόντα. Τον θυμάμαι πεντακάθαρο. Παρέμενε ψηλός, ευθυτενής, κομψός, ευγενής, με ένα ενίοτε πικρό χαμόγελο και μια κουβέντα συχνά αμφίσημη, που σε άφηνε να αναρωτιέσαι εάν σε επαίνουσε ή σε έβριγε. Τον έβλεπα κάπου-κάπου σε λογοτεχνικές εκδηλώσεις, στις οποίες – το γράφει όσο πιο καθαρά μπορεί – έπιπτα αφορπία. Σικνωτέρα διασταυρωνόμασταν στη Φωκιάνα Νέγρη, «εγώ δεν είμαι, σαν κι εσένα Χωμενίδη, Κυψελιάτης, εγώ είμαι Βικτωριανός» μου διευκρίνιζε κάθε φορά. Είχε περάσει πράγματι την παιδική του ηλικία στην Πλατεία Βικτωρίας, Πλατεία Κυριακού τότε. Εννοούσε συνάμα πως ανήκε στη βικτωριανή εποχή – ό,τι και αν θα μπορούσε να σημαίνει κάτι τέτοιο για έναν γέννημα-θρέμμα Αθηναίο.

Στο κατάφλι λοιπόν της ένιατης δεκαετίας του, ξεκινάει ο Μένης Κουμανταρέας την αυτοβιογραφία του. Ποιοι άλλοι συγγραφείς αποπειράθηκαν κάτι ανάλογο; Ο σχεδόν συνομιλικός, νεανικός του φίλος Βασίλης Βασιλικός με το έζοχο «Η Μνήμη Επιστρέφει με Λαστικίνα Πέδιλα». Ο Κώστας Ταχτσής με τις αποσπασματικές του σημειώσεις που δεν πρόφτασε να ολοκληρώσει και να συνθέσει σε ενιαίο κείμενο και οι οποίες εκδόθηκαν με τίτλο «Το Φοβερό Βήμα». Παλιότερα ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, σπαρταριστά απομνημονεύματα, τοιογραφία μιας ολόκληρης εποχής. Ο ποιητής Ναπολέων Λαπαθιώτης είχε επίσης δημοσιεύσει το 1940, στο περιοδικό «Μπουκέτο», τις αναμνήσεις του,

«Η Ζωή μου». «Ο Θησαυρός του Χρόνου» διαθέτει μοναδικές αρετές, συνιστά ένα είδος από μόνο του.

«Το γήρασμα του σώματος και της μορφής μου είναι πληγή από φρικτό μαχαίρι...» ομολογεί ο Καβάφης. Περιγράφοντας τον εαυτό του ο Κουμανταρέας γίνεται πιο συγκεκριμένος. Αυτοσαρκάζεται για τα αφτιά του που πετάνε, τα φρύδια του που αραιώσαν, αργοπεθαίνει στην κόμαρη της προτού μεταφερθεί στο νοσοκομείο, από όπου θα σαλπάρει για το επέκεινα. Επιμένει, το πιο απροσδόκτο, στα νυκτοπερπατήματά του.

Ποτέ δεν θα νοσολούμην με την αυστηρά προσωπική ζωή του Κουμανταρέα εάν δεν την ξεδίπλωνε ο ίδιος στον «Θησαυρό του Χρόνου». Εάν δεν τη μοιραζόταν αφοπλιστικά με τους αναγνώστες του. Εξ απαλών ονύχων τον μεθούσαν οι σωματικές σομές και εκκρίσεις των άλλων αγοριών. Ελάχιστα κοινά είχε εντούτοις με τους σημερινούς απελευθερωμένους γκέι, τους οποίους ίσως και να κατηγορούσε ότι πρότερο διατρανώνουν την ιδιαιτερότητά τους παρά την απολαβάνουν. Η ερωτική θήρα για εκείνον, όπως και για κάθε σχεδόν ομοφυλόφιλο άνδρα της γενιάς του, είχε κάτι από κάθοδο στον Αδη. Εκδρομή αν μη τι άλλο στη σκοτεινή πλευρά της σεληνής. Αστός ως το μεδούλι, βόλτα σε κακόφημες γειτονιές, σύνταζε σε μπαρ-πορνεία, όπου εκδίδονταν νεαρά αρσενικά, νοίκιαζε δωμάτια σε ξενοδοχεία ημιδιαμονής, «δι' οικογενείας» τα αποκαλούσαν κάποτε. Οχι σπάνια έπεφτε σε κακά συναπαντήματα, τον λίστευαν, τον έδερναν, «γοητευτικοί μακρυκέρηδες» όπως τους αποκαλεί. Δεν το έπαιρνε κατάκαρδα, το θεωρούσε μες στο πρόγραμμα.

Το ενδιαφέρον της περίπτωσης κορυφώνεται όταν μπαίνει στο ζύγι η σχέση του με τη γυναίκα του. Η Λιλί – μας το επαναλαμβάνει εκατό φορές και τον πιστεύουμε απολύτως – είναι η μεγάλη αγάπη της ζωής του. Ο ανεκτίμητος άνθρωπός του. Τη λατρεύει, την περιποιείται παντί τρόπο, τη θαυμάζει και για την εσωτερική και για την εξωτερική της ομορφιά. Καμία απολύτως σχέση με τους συμβατικούς γάμους που έκαναν αρκετοί ομοφυλόφιλοι για να αποκατασταθούν κοινωνικά και να αποκτήσουν απογόνους. Ποτέ δεν διανοήθηκε να

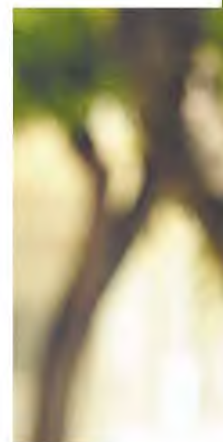
της κρύψει, μας δλώνει, τη φύση του. Ούτε και τη μεταχειρίστηκε σαν υποκατάστατο μπέρεας. Ούτε καν νιώθει ότι την απάτησε. Άλλο τα νταρεβέρια με τους «παιδίσκους», άλλο ο γάμος τους.

Μυστήρια, ευλογημένη ωστόσο μάλλον, η μακρά συμβίωσή τους. Ίσως εάν είχε γράψει απομνημονεύματα η Λιλί, θα μας βοηθούσε να την εξιχνιάσουμε.

«Ο Θησαυρός του Χρόνου» όσο κι αν επικεντρώνεται, δεν περιορίζεται στο ερωτικό σκέλος του βίου του Κουμανταρέα. Μας ξεναγεί στα γραφεία της εταιρείας «Ασφαλίσεις Φρέσκου Αέρα και Γλυκού Νερού», στην οποία είχε εργαστεί στα νιάτα του ως αλληλογράφος. Μας συστήνει την πανίδα της. Μας μιλάει για τις παρές που έκανε στα είκοσι, στα τριάντα του και από τις οποίες – ως όψια το πανδαμάτωρ χρόνος – έχει εντελώς ξεκόψει. Εμφανίζει μπροστά μας τα φαντάσματα, τα στοιχεία του, με τα οποία καβγαδίζει, από τα οποία διδάσκεται. Μας παρουσιάζει με συγκλονιστική ειλικρίνεια, εντελώς αποδραματοποιημένα, τη μοναξιά της τρίτης ηλικίας. «Η νεότητα έχει το δικαίωμα να μιλάει για μελαγχολία. Στο γήρας κατοικεί μονάχα θλίψη, κάποτε και κατάθλιψη...».

Στον «Θησαυρό του Χρόνου», η γραφή του Κουμανταρέα έχει τελειοποιηθεί. Απαλλαγμένη από οτιδήποτε το περιττό, σε κάνει να υποκλίσεις μπροστά στην αμεσότητα, στην ειλικρίνεια της. Δηλαδή στη γενναϊότητα της.

Τι υπήρξε ο Μένης Κουμανταρέας; Θα το πω ευθαρσώς. Μια μετεναρκοση του Τόμας Μαν. Ο αδυσώπητος – φευ – αττικός ήλιος δεν του επέτρεψε

να αναπτυχθεί κατά το γονιδιωματό του. Ο Μαν συνέθεσε συμφωνίες, ορατόρια, όπερες. Ο Κουμανταρέας μουσική δωματίου. Θαυμάσια είναι η μουσική δωματίου από τη γραφίδα ενός τόσο ταλαντούχου ανθρώπου.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

συγγραφέας

Τα πρωινά της ζωής

Ανακαλώντας τις, ευάριθμες θα 'λεγα, φορές που συνάντησα τον Μένη Κουμανταρέα, βλέπω ολοκάθαρα πόσο πολύτιμος ήταν. Δυστυχώς πάντα έτσι συμβαίνει – δεν αφήνει η επείγουσα και ακόρεστη νεότης να εκτιμήσουμε όπως τους πρέπει διαλεκτούς συνοδοιπόρους μας.

Καίτοι ευθυτενής, εξαιρετικά φροντισμένος και καλοβαλμένος, η παρουσία του ήταν πάντα στις παρυφές, σαν να μάζευε την αύρα του.

Ερχόταν τα πρωινά στα καφέ, ελαφροπατώντας, σαν αεράκι. Πάντα εγκάρδιος και χαμογελαστός σ' αυτούς που θα συναντούσε, ευπροσείργος, αβρός

και περισσότερο ευγενής στο γκαρασόν. Όμως ποτέ απολύτως οικείος, και τώρα που το σκέφτομαι, κατ' αυτόν τον τρόπο προφύλασσε κυρίως τους άλλους.

Ουδέποτε τους έφερνε σε δύσκολη θέση ούτε με το ύπνο «έλα, ένα αστείο έκανα», η διακριτικότητά του ήταν αξιόθαυμαστα. Αντιθέτως αυτοκλήτως ερμήνευε διαλλακτικά και εξηγηματικά στην ομήγυρη κάποια αμπαχανία σου, κάποιο λάθος σου.

Ωστόσο τον έχω δει σε δημόσιες παρουσιάσεις αυστηρό και αιχμηρό, όταν θεωρούσε πως έπρεπε κάποιον να βάλει στη θέση του – δεν κρυβόταν.

Δεν επεδίωκε ποτέ να εντυπωσιάσει. Έμενε παιγνιώδης στον αφρό και εξ αυτού πлагίως ψυχανεμιζόσουν τα άπατα της ζωής, της ζωής του.

Καμιά φορά που σαν σκανταλιάρικο παιδί μιλούσε για κάποια τρέχουσα κουτσομπολίστικη φήμη για κάποιον ομότεχνο, συνήθως δεν το ολοκλήρωνε, το έσβηνε με εκείνο το πολύχρωμο, καλότατο και τόσο υποψιασμένο για τα ανθρώπινα γέλιο του.

Απέφευγε τις λογοτεχνικές συζητήσεις, τον ευχαριστούσε να μιλά για τα συνήθη, τα απλά και τα πιπεράτα του βίου και κυρίως για τον συνομιλητή του – πιο πολύ ρωτούσε.

Φυσικότητα, αυτή η λέξη μου έρχεται για τη συντροφιά του.

Διασταυρωνόμασταν και συχνά στους περίξ του Κέδρου δρόμους. Ήταν περιπατητής – όχι πεζοπόρος, να το διευκρινίσουμε. Χαιρόμουν σ' αυτές τις συναντήσεις σαν να έβλεπα συμπατριώτη μου απ' την Ηγουμενίτσα.

Αυτός ο δανδής του κέντρου της πρωτεύουσας έφερε πάνω του και την ταπεινότητα, την αμπαχανία της μεθοριακής επαρχίας. Τις περισσότερες φορές τον έβλεπα επί πολύ στον Κέδρο, ήταν κάτι σαν δεύτερο σπίτι μας. Πάει, ετελευτήσαν πα στις ταρινές μέρες οι επισκέψεις των συγγραφέων στους εκδοτικούς οίκους και δεν φταίει μόνον η διευκόλυνση των ηλεκτρονικών μέσων.

Πάντα σχεδόν χάζευα το ντύσιμό του. Προσεγγμένο κομμάτι κομμάτι, αρμονικό στο σύνολό του. Όμως, αν ανακαλούσε την εμφάνισή του, θυμόσουν μόνο τη ζεστή χρωματική παλέτα και τις φίνες ποιότητες. Ήταν, αν μπορεί να ειπωθεί, ένας ταπεινός κοκέτης. Ίσως η μόνη άρρητη μα τόσο αποτελεσματική διδαχή στους αντικριστές του ήταν η ενδυμασία του. Μαζί με το συνήθως σκαμπρόζικο ύφος του ήταν σαν να σου έλεγε «ψηλά τη σημαία». Μειλίχιο και παρήγορο το πέρασμά του αυτά τα πρωινά που κάπως συνυπάρξαμε με παντοτινή συντροφιά του μια χαρίεσσα και σεμνή, θα την έλεγα, κοινωνικότητα. Το ντύσιμό του θύμιζε μετέφηβο που τελεί εν συγκινήσει για τη μελλοντική του ζωή, προσημαίνεται γι' αυτήν, επιχειρεί να τη γοητεύσει υποδορίως. Η ίδια υπόρρητη διάθεση που διαπνέει τις ιστορίες του. Κανένα συγγραφικό τουπέ, ούτε καν εμμεσότητα επίδειξη δεν υπάρχει σ' αυτές, παρά μόνον αναγνωστική θαλπωρή και παραμυθία. Προσωπικά ένα γνώρισμα της γραφής του που με θέλγει αφάνταστα είναι κάποια δροσερή αφέλεια.

Δεν άφησε ποτέ την πείρα της ζωής να κυφώσει το σώμα του και τη γραφή του. Στο ντύσιμό του αυτή η πινελιά της αρτίστης αφέλειας ήταν εδρασημένη

Όπως λέμε για έναν άνθρωπο ότι «είναι πέραν του καλού και του κακού», το ίδιο και ο Μένης Κουμανταρέας ήταν πέραν της φιλοδοξίας, ή της έλλειψής της, και αν υπήρχε μια συνθήκη που μέσα της αναγνωριζόταν απολύτως ήταν αυτή της συγγραφής

στην κοιλιά του, στον ομφάλιο κόρφο. Κάθε φορά που τον έβλεπα έμαχνα να βρω τι καινούργια λουρίδα φορούσε. Κατά τα φαινόμενα, είχε πολλές λουρίδες.

Ήταν κάπως στενές, σε καφετί αποχρώσεις και είχαν στη μέση τους, στο κούμπωμά τους, μια χρωματιστή, λαμπρή ακρόαση. Αυτές οι ζώνες μεσουράνησαν κάποιο διάστημα και εθεωρούσαν κάπως λαϊκές. Είχα φορέσει κι εγώ θυμάμαι προς το τέλος του Λυκείου. Λίγο κράτησαν, τις κατάπε η λήθη της μόδας.

Όμως ο Μένης ποτέ δεν τις απαρνήθηκε. Εκείνη η ζώνη της παιδικότητας είναι ένα ακόμα πολύτιμο στοιχείο της γραφής του.

ANNA ΠΑΤΑΚΗ

εκδότρια

Βιογραφικό τεσσάρων προτάσεων

Νομίζω πως η «Βιοτεχνία υαλικών» είναι το πρώτο βιβλίο του Μένη Κουμανταρέα που διάβασα, κάπου στα μέσα της δεκαετίας του '80, λίγο πριν - λίγο μετά την ενηλικίωσή μου, μια εποχή αναγνωστικής αμπαχανίας. Αγάπησα πολύ αυτό το βιβλίο, κάρη στο οποίο ξαναβρήκα τη χαρά τού να ανυπομονείς να γυρίσεις σπίτι νωρίς. Κατά περιόδους το ανακαλώ αυθόρμητα, όπως ξαναζεί κανείς ξαφνικά αισθήματα, γεύσεις, και συγκροτεί νοήματα που συνδέονται με ανθρώπους και τόπους αγαπημένους από προηγούμενες φάσεις της ζωής του. Το καλοκαίρι του 2014 δουλεύαμε τον «Θησαυρό του χρόνου», που εκδόθηκε τον Οκτώβριο της ίδιας, τελευταίας, όπως αποδείχτηκε, χρονιάς και κουβαλούσε μέσα του τα πάντα, μηδέ το τέλος εξαιρουμένου. Ο Μένης ερχόταν συχνά και βλέπαμε και ξαναβλέπαμε τις διορθώσεις, το εξώφυλλο (έργο της Αντιγόνης Πασιδίδη ειδικά για το βιβλίο, με τη Λιλί σε πρώτο πλάνο καθιστική εκείνον όρθιο πίσω της κρατώντας ομπρέλα), το οπισθόφυλλο, το βιογραφικό του, τέλος, τέσσερις προτάσεις σ' ένα φύλλο χαρτί. Γεννήθηκε στην Πλατεία Αμερικής. Μεγάλωσε στη Βικτώρια. Ζει στην Κυψέλη. Είναι το εικοστό τρίτο βιβλίο του. Πήγα κάτι να πω, πως, κατά τη γνώμη μου, πρέπει πάντα να υπάρχει η χρονολογία γέννησης του δημιουργού. Με κοίταξε, κάπως επιτιμητικά, νομίζω, πήρε το χαρτί πίσω, έσβησε εντελώς την πρώτη φράση και αντικατέστησε την τελευταία από το εξής: Το βιβλίο αυτό άρχισε και τελείωσε παράλληλα με τον θάνατο της Λιλίς Κουμανταρέα. Μετά έσβησε και το «παράλληλα». Η αλήθεια είναι ότι έτσι μου φάνηκε πιο συνεπές, αφού δεν θέλεις να πεις πότε γεννήθηκες, ας αφαιρέσεις τα της γέννησης γενικώς. Η δε τελευταία φράση - κλειδί για την ανάγνωση του βιβλίου. Του ζήτησα να κρατήσω το χαρτί. Γέλασε, η ένταση που φαινόταν να έχει δημιουργηθεί έγινε αέρας.

Το έχω έκτοτε σαν εικόνα.

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ
→ ΤΗΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ

ΧΑΟΗ ΚΟΛΥΡΗ

ψυχίατρος

Η δεύτερη ηλικία του Μένη

Είναι γεγονός πως υπάρχει μια επιστροφή στο ενδιαφέρον και την αγάπη του έργου του Μένη Κουμανταρέα, και μάλιστα το νέο του αναγνωστικό κοινό αποτελείται από νέους και νεότερους στην ηλικία, ένα φαινόμενο που είναι από μόνο του ενδιαφέρον στην εποχή της έκλειψης του γραπτού κειμένου προς όφελος άλλων μέσων επικοινωνίας. Αραγε αυτό το νέο κοινό αγαπά στον Μένη την περίτεχνη ηθογραφική και ηθολογική του ικανότητα, το πλάγιο φως που ρίχνει στη μικροαστική οικογένεια της μεταπολεμικής Αθήνας και την απρόσμενη θεσιακότητά της στην αθηναϊκή γειτονιά, τους δρόμους και τις πλατείες της, και μάλιστα στις τόσο οικείες σε αυτόν πλατείες Βικτωρίας και Φωκίωνος Νέγρη.

Το νοσταλγικό μενεξεδέλιο φως που βάφει τους χώρους όπου οι ήρωές του κινούνται πλαισιώνει την πολιτική του προσέγγιση της εποχής πριν και μετά τη Μεταπολίτευση. Η γενναία πολιτική στάση του Μένη – ακόμη και στο δικαστήριο τον έσυραν – τώρα γίνεται κεντρικός άξονας της μελέτης και ανάγνωσης του έργου του.

Και πώς ακριβώς αυτό το νεανικό κοινό που γεννήθηκε και μεγάλωσε στην εποχή του μεταμοντέρνου και της αποδόμησης συγκινείται από ένα έργο του οποίου η εμφανής δομή και κειμενικότητα ανήκουν αδιαμφισβήτητα στην καθυστερημένη ελληνική νεωτερικότητα; Η μεγάλη λογοτεχνία έχει την ικανότητα να αποσπάται, να χειραφετείται από τον συγγραφέα και την εποχή του και να ακολουθεί τη δική της ανεξάρτητη πορεία και να ενσωματώνει νεότερες γενιές αναγνωστών. Σαν παράδειγμα, το κοινό του Μένη στην ιταλική φιλολογική σκηνή – από όπου μάλιστα επιθυμούσαν να τον προτείνουν για το βραβείο Νομπέλ, πράγμα που ο ίδιος δεν δέχθηκε ποτέ – ήταν ένα κοινό απόλυτα νεανικό, και μάλιστα ριζοσπαστικό. Εβρισκαν – όπως οι ίδιοι μου είπαν – πως ο υπονομευτικός πολιτικός σχεδιασμός του Μένη ταίριαζε με την αυτονομία του πολιτικού υποκειμένου πολύ περισσότερο από άλλες λογοτεχνικές εκφράσεις ταξικής έμπνευσης.

Ο Μένης παρουσίασε στο έργο του ένα υποκείμενο αυτόνομο – ακόμη και όταν μοιάζει πτηνένο – που η αγκύρωσή του βρίσκεται στην παραβατικότητα που κολλάει κάτω από την ήρεμη επιφάνεια των συμβιβασμένων μικροαστών ηρώων του. Η παραβατικότητα εδώ σπάνια έχει να κάνει με την παραβίαση του νόμου, όσο με την απαρασάλευτη πίστη στην επιθυμία του ατόμου. Πρόκειται για ήρωες που θα λέγαμε ότι φιλοσοφικά αποδέχονται την καντιανή κατηγορική προσταγή αλήθειας και ευθύνης, αλλά την εκφράζουν με παραβατικότητα και παρέκκλιση όπως ένας ελευθεριακός, λιμπερινός Σωκράτης. Τέτοιες εκλάμψεις

της γλώσσας περνούσαν από το έργο του στη ζωή του και αντιστρόφως, ώσπου τελικά προς το τέλος ενώθηκαν στα δύο τελευταία έργα του, τον «Θησαυρό του χρόνου» (2014) και τη «Σειρήνα της ερήμου» (2015), που έβγαλαν οι εκδ. Πατάκη με την προσωπική φροντίδα της Άννας Πατάκη που τόσο αγαπούσε και εκτιμούσε ο Μένης προς το τέλος.

Ο Κουμανταρέας ποτέ δεν θέλησε να αντισταθεί στον σωματικό βιολογικό του εαυτό, καθώς όντας υλιστής ένιωθε να είναι απλό κομμάτι του κόσμου γύρω του, από την άλλη μεριά όμως ο ίδιος και οι ήρωές του ήσαν υποκείμενα που λειτουργούσαν αυτόνομα και όχι υποταγμένα σε μια προδιαμορφωμένη κανονικότητα. Η αρχέγονη φύση του αυτόνομου εαυτού – σαν μέρος του κόσμου – έγκειται στην αδιάκοπη κίνηση που γίγνεσθαι, που δεν σταματά μπροστά σε κανένα εμπόδιο προκειμένου να μην προδώσει την αληθινή, βαθιά του επιθυμία. Ο Μένης ήταν πάντα στραμμένος προς τους άλλους, είτε ως αντικείμενα της επιθυμίας του είτε ως αυτούς για τους οποίους μοχλούσε. Εξπσε για τους Άλλους, μέσα και έξω από τα βιβλία του.

ΛΥΔΙΑ ΚΟΝΙΟΡΔΟΥ

ηθοιοιός

Συναντήσεις στα δρομολόγια του ηλεκτρικού

Όταν βρέθηκα στο Θέατρο της Οδού Κυκλάδων το 1988 για την πρώτη μου συνεργασία με τον Λευτέρη Βογιατζή, ένιωσα αμέσως ότι βρίσκομαι σε έναν τόπο που φιλοξενεί μια διαφορετική ανθρώπινη «φυλή». Το ίδιο είχα νιώσει πιο ασυνείδητα όταν βρέθηκα στο υπόγειο του Θεάτρου Τέχνης του Καρόλου Κουν. Πρώτα το είδα στο πρόσωπο του ίδιου του Λευτέρη, αλλά και στους φίλους που τον περιέβαλλαν με ενδιαφέρον για τη δουλειά του και τις αναζητήσεις του. Ο αείμνηστος ποιητής Νίκος Παναγιωτόπουλος ήταν συχνά εκεί, επίσης τακτικός επισκέπτης σε πρόβες και παραστάσεις ήταν ο Μένης Κουμανταρέας. Και οι τρεις, πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους, ωστόσο εμφανώς ανήκαν στην ίδια «φυλή». Τώρα μπορώ να πω «φυλή των ποιτών». Τους παρατηρούσα όταν συναντιόντουσαν, όταν συνομιλούσαν. Ήταν σαν να ταξίδευαν σε ένα τρένο που κινούνταν σε ράγες ενός άλλου πεδίου, όπου η οπτική γωνία ήταν διαφορετική. Αλλά πράγματα είχαν μεγαλύτερη σημασία από τα προφανή. Πρέπει να το ήξεραν και οι ίδιοι, άλλωστε αυτή η συγγένεια δεν είναι ο πυρήνας μιας φιλίας; Η συγγένεια των ψυχών. Παρατηρούσα όπως πάντα τον Μένη Κουμανταρέα. Λιγομίλητος, με αυτήν τη σιγανή, απαλή φωνή. Δεν τον άκουσα ποτέ να υψώνει τον τόνο. Οι λέξεις του ειπωμένες με λεπτότητα και ευγένεια, οι εκφράσεις του απλές, χωρίς επιτίδευση. Μου έδιναν την παράξενη αίσθηση ότι αναδύονται από έναν υδάτινο, ρευστό κόσμο, εκεί όπου βυθιζόταν και το διακριτικό γέλιο του.

Οι κουβέντες του για την παράσταση,

Επετα από στέλιωτες ώρες που παρέμενε σκυμμένος πάνω στη γραφομηχανή του, ο Μένης Κουμανταρέας σου έδινε την εντύπωση πως ό,τι είχε προηγηθεί δεν ήταν παρά μια συνομιλία με ένα οικείο του πρόσωπο, ή ένα μακρύ τηλεφώνημα με τον εκδότη του, έναν άγνωστο σε όλους τους άλλους φίλο του, ή έναν συνάδελφό του

λιγοστές αλλά περιεκτικές, σε έβραζαν σε σκέψη. Κύριο χαρακτηριστικό του η ανεπιτήδευτη ευγένεια και η ευαίσθητη λεπτότητά του. Όταν μετά από χρόνια, το 2010, είχα την τύχη να παίξω την «Κυρία Κούλα» στη σκηνική μεταφορά του Ακη Δήμου και σε σκηνοθεσία Νίκου Μαστοράκη στο Θέατρο Τέχνης ξανά, η χαρά μου ήταν μεγάλη! Είχα διαβάσει τη νουβέλα και είχα πολλές κοινές εμπειρίες τόσο με την ηρωίδα όσο και με τον συγγραφέα. Από την εφηβεία μου κατέβαινα καθημερινά στην Αθήνα με τον ηλεκτρικό. Κηφισιά - Ομόνοια και πίσω. Αγαπημένη μου συνήθεια, όπως φαντάζομαι και του Κουμανταρέα, να παρατηρώ διακριτικά τους συνεπιβάτες μου. Ειδικά τα τρία χρόνια της δραματικής σχολής κάθε μέρα ανέγραφα τη συμπεριφορά κάποιου που ξεχωρίζα, τα βλέμματα που καμιά φορά συναντιόντουσαν στο τζάμι. Όταν μπορούσα, τους σκιστάριζα κιόλας. Κάθε μέρα έφτιαχνα, με το μυαλό μου τουλάχιστον, δύο σενάρια για την πιθανή ζωή αυτού που τύχαινε να κάθεται απέναντί μου. Ενιωθα έτσι ότι τους γνωρίζω, ότι αποκτούσα σχέση μαζί τους, ότι γινόμουν μέρος της ζωής τους. Αυτό μου το «σπορ» δεν το ομολογούσα ποθενά, από φόβο μην παρεξηγηθώ.

Με πόση έκπληξη και σχεδόν ανακουφισή έμαθα ότι ο Κουμανταρέας έκανε κάτι αντίστοιχο, παρόμοιες πα-

ρατηρήσεις στην ίδια διαδρομή με τον ηλεκτρικό από την Κηφισιά. Σε κάποια διαδρομή μάλιστα εμπνεύστηκε την «Κυρία Κούλα», όπως ομολόγησε ο ίδιος. Την κυρία Κούλα, όπως και τον Μίμη τους είχα ήδη αναγνωρίσει, σε κάποια διαδρομή, τους είχα ξεχωρίσει ανάμεσα σε άλλους επιβάτες, τους είχα συναντήσει δυναμικά και μέσα μου. Ο Κουμανταρέας διέκρινε σε αυτά τα συνθησώμενα, καθημερινά πλάσματα την ανάγκη να ενωθούν οι ψυχές και τα σώματά τους. Οι ψυχές αναγνωρίζουν η μία την άλλη, τα σώματα θέλουν να βιώσουν αυτή τη σχέση γιατί δεν γνωρίζουν άλλον τρόπο. Να υπερβούν τις κοινωνικές συμβάσεις, να νιώσουν στιγμές ελευθερίας. Όμως οι συμβάσεις αποδεικνύονται πιο ισχυρές. Έτσι η κυρία Κούλα και ο Μίμης επιστρέφουν, όπως οι τσεχοφικοί ήρωες, στις συμβάσεις που τους επιβάλλει η κατά κόσμον κοινωνική συμβίωση. Ο Μένης Κουμανταρέας καταφέρνει μέσα μια απλή, συνθησώμενη στα όρια του μπανάλ ιστορία να καταγράψει στιγμές όπου οι ψυχές με λαχτάρα ικανοποιούν έστω για λίγο βαθύτερες μυστηριώδεις ψυχικές ανάγκες, σε αντίθεση με την κοινωνική πραγματικότητα που τους περιβάλλει. Ανασύρει στιγμές όπου συντελείται ουσιαστική επικοινωνία, πέρα από συμβάσεις. Παρότι τόσο εύθραυστη και φευγαλέα, σπάει για λίγο τα φράγματα ηλικίας τόπου και χρόνου. Ρισκάροντας οι ήρωες φωτίζουν σε εμάς, έστω για λίγο, αυτό που θα μπορούσαμε ίσως να αγγίξουμε, αυτό που θα μπορούσαμε να είμαστε.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

«ΧΘΕΣ ΕΙΔΑ ΤΟΝ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ ΣΤΟ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ»

Δύο αποσπάσματα από την αλληλογραφία του Μένη Κουμανταρέα με τον ΒΑΓΓΕΛΗ ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟ, που θα εκδοθεί από τον «Πατάκι» με τον τίτλο «Εξομολόγηση και μαθητεία»

Δευτέρα, 8.12.80
Βαγγέλη,
[...]
Γαμήλια: Οι δύο οικογένειες συγκεντρωμένες στον Άι-Γιώργη Κυψέλης, περιμένοντας να τελειώσει ο προηγούμενος γάμος, κι εκείνος τελειωμένος δεν είχε, εγώ νευρικός να βηματίζω μ' ένα ματσάκι κυκλάμινα στο χέρι διόχνοντας τους καλεσμένους του άλλου γάμου. Άντε, τους έλεγα, υπάρχει κι άλλη νύφη, η εκκλησία δεν είναι δική σας. Είχα νευριάσει πραγματικά. Η Λιλή ωραία μέσα σ' ένα γκριζό φορεμάκι κι ένα περιδέριο με μαργαριτάρια και αμέθυστους, χαρισμένο από τη μάνα μου, που της το φόρεσε πριν μπούμε στην εκκλησία. Μας φόρεσαν και των δύο κουλούρες. Η τελετή πολύ απλή σύντομη, κι ο παπάς ένας γλυκύτατος με μπλε μάρτια που, όποτε τον κοιτούσα κάπως εντονότερα, τα κατέβαζε. Κατέβαζε κι εγώ τα δικά μου. Αυτά τα μυστήρια, τα κατέβαζε. Κατέβαζε κι ένα μυστήριο, αν που τελευταία ήμουν νονός, έχουν μια γλύκα κι ένα μυστήριο, αν παραμερίσουμε πράγματα και τύπους που ξέφτισαν, μ' αρέσουν τα λόγια και μ' αρέσει η ιεροτελεστία. Πιστεύω στην ιεροτελεστία, μήπως και το γράψιμο, κι αυτό δεν είναι; Μετά στο σπίτι της Λιλής φαγοπότι σε πολύ στενό κύκλο και με τα τρία γλυκύτατα ανήλικα της Λιλής ενθουσιασμένα μ' έμένα και όλο το χαρμόσυνο γεγονός που τους έδινε αφορμή να κάνουν τα πάντα χωρίς να φάν' κατσάδα. Τέλειωσε κι αυτό, Βαγγέλη. Λιλή: πανευτυχής. Μένης: περιπετ-πλεγεμένος κι ευελπιστών πως όλα θα πάνε τελικά καλά. Πότε θα επαναστατήσω; Μα, επιτέλους, οι επαναστάσεις σήμερα στη ζωή γίνονται μόνο στο χαρτί... έτσι τουλάχιστον έμαθα από μικρός και στον έρωτα βέβαια... το να δίνεις το σώμα σου σ' ένα άλλο, τι άλλο από ιεροτελεστία, μυστήριο κι επανάσταση μαζί;

[...]
Μένης

* * *
Βράδυ Σαββάτου 24 Γενάρη 1981
Ευάγγελε,
Η Λιλή μαγειρεύει κι εγώ καθισμένος στη γραφομηχανή σου πατώ δυο γραμμές.
[...]
Τι άλλο υπάρχει; Α, ναι, Η Ζωή. Αυτή είναι η ζωή, βόλτες με αυτοκίνητο νύχτα μέσα στην πόλη, αλλά και σκύψιμο στο γραφείο βγάζοντας τα μάτια σου ν' αποτυπώσεις κάτι πάνω στο χαρτί. Αύριο θα πάμε μικρή οικογενειακή εκδρομή. Θα βαρεθώ γλυκά. Το βράδυ ίσως ακούσω το «Φυρ Ελίζ» ή το «Ονειρο αγάπης». Εσύ ακούς την «Παβάνα για μια πεθαμένη ινφάντ»; Ήθελες πήγα και είδα τον Χατζιδάκι στο νοσοκομείο. Είναι καλά τώρα, πέρασε από δεύτερο έμφραγμα και δεν το βάζει κάτω. Διάβαζε τον «Επτάψιμο θρήνο» και ήταν ενθουσιασμένος. «Δεν μου άρεσε πολύ ο Ιωάννου», μου είπε, «αλλά αυτό το βιβλίο έχει δυο διηγήματα καταπληκτικά, το "Τραπέζι της εκκλησίας" και ένα άλλο που έχει ένα όνομα γυναικείο, δεν θυμάμαι τώρα τον τίτλο». Είχε, μάλιστα, σημειώσει στο περιθώριο κρίσεις και είχε υπογραμμίσεις και θαυμαστικά. Για τον Βασιλικό: απαισιόδοξες και σκοτεινές κρίσεις, μολονότι παραδέχεται ότι στη συζήτηση μαζί του στο Τρίτο πολλά πράγματα που είχε τον έκαναν να σκεφτεί. Μια ατμομηχανή σκέψης είναι αυτός ο άνθρωπος - ο Χατζιδάκις -, ποτέ δεν κάθεται ήσυχος μέσα στο λίπος του, μόνο που ασχολείται διαρκώς και σφαιρικά με τον εαυτό του. Καμιά φορά, όταν μιλώ για τη δουλειά μου ή πώς αισθάνομαι, μου φαίνεται να πάσχω κι εγώ λίγο απ' αυτήν την εγωπάθεια των δημιουργών που κι ο Ιωάννου έχει λίγο - τι λίγο, πολύ!

[...]
Σε φιλώ. ΜΕΝΗΣ